

L'EDUCACIÓ PER A LA CIUTADANIA A L'ESCOLA

Josep Casanovas Prat. Àrea de Didàctica de les Ciències Socials. Facultat d'Educació. Universitat de Vic

L'educació per a la ciutadania a l'escola

Un dels aspectes més controvertits en l'aplicació de la Llei orgànica d'educació (LOE) ha estat la inclusió d'una nova assignatura coneguda amb el nom d'*educació per a la ciutadania*. El desplegament gradual de la llei preveu la introducció d'aquesta assignatura a l'ensenyament obligatori en tres cursos acadèmics. En el primer curs d'aplicació de la LOE, el 2007-08, l'*educació per a la ciutadania* s'ha començat a impartir als alumnes de tercer d'ESO de set comunitats autònomes, entre les quals Catalunya. La resta de comunitats, majoritàriament governades pel Partit Popular, hauran d'oferir-la a quart d'ESO el curs 2008-09. A primària, en canvi, l'assignatura d'*educació per a la ciutadania* està previst que s'introdueixi al cicle superior a partir del curs 2009-10.

La introducció d'*educació per a la ciutadania* als centres educatius s'ha fet enmig de polèmica, alimentada per aquells sectors que s'oposen desafortadament a la seva obligatorietat. L'ampli ressò del tema als mitjans de comunicació no treu que hi hagi un gran desconeixement sobre el que representa la nova assignatura, tant entre el conjunt de la societat com entre els professionals de l'educació i l'alumnat. Un desconeixement que s'accentua més quan pensem en l'educació primària. El fet de ser la darrera etapa on s'implantarà, però també la polèmica general al seu voltant, sembla que han posposat la necessitat de preparar amb temps la introducció de la nova assignatura en aquest nivell educatiu.

Davant de la necessitat de tractar també sobre l'*educació per a la ciutadania* a primària, per evitar cert desconcert entre els docents, aquest article vol contribuir a preparar el terreny per a la introducció d'aquesta nova assignatura a l'educació primària. Es tracta de donar elements per entendre l'aparició i el desenvolupament de la nova assignatura, sense deixar d'atendre críticament alguns aspectes del seu desplegament, però acceptant la necessitat de formar els alumnes a les escoles per ser ciutadans en una societat democràtica. Sens dubte, aquesta no és una tasca que han de carregar els mestres en exclusiva: l'*educació per a la ciutadania* ha de ser compartida amb altres agents educatius. A l'escola ens trobem davant del repte d'aprofitar el nou marc d'aquesta assignatura, amb l'objectiu de contribuir a la complexa missió de formar uns ciutadans del futur que visquin en convivència i democràcia.

Sobre la necessitat d'educació per a la ciutadania

L'exercici de la ciutadania, entesa com la participació activa en una societat democràtica, assumint-ne els drets i obligacions, no pot ser apresada només pel simple fet de rebre uns ensenyaments en el marc d'una assignatura, però la seva existència segurament pot ajudar en aquesta direcció. Ens trobem al principi de la introducció a l'ensenyament obligatori de l'*educació per a la ciutadania* com a assignatura. És, per tant, d'hora per saber els resultats de la seva aplicació, però com que precisament som als inicis d'un procés, és el moment d'intentar que el seu desenvolupament es faci de la manera més adequada possible.

En els passos previs i posteriors a l'aprovació de la LOE no s'han fet les coses tan bé com voldríem. Molts mestres de primària perceben l'*educació per a la ciutadania* no com una necessitat, sinó com un afegit més que hauran d'impartir sense saber ben bé per què. Una nova assignatura per a la qual no han estat formats ni de la qual han rebut gaire informació. Un oblit incomprendible, perquè a ningú se li escapa que l'èxit de tot plegat dependrà, en bona part, encara que no exclusivament, del professorat que se'n faci càrrec.

La preocupació per l'educació de la ciutadania és general arreu d'Europa. Diverses organitzacions internacionals i institucions han realitzat investigacions i han fomentat mesures per a l'ensenyament en aquest terreny. Des de la Unió Europea l'interès pel tema és creixent: des de l'any 2003 hi ha un grup de treball específic sobre ciutadania activa, i el 2005 va ser declarat pel Consell d'Europa com a any europeu de la ciutadania a través de l'educació. Els canvis socials i de població que experimenten tots els països europeus incrementen la necessitat de comptar amb una ciutadania responsable com a via per aconseguir la cohesió social, així com també una identitat europea comuna. L'educació, entesa en un sentit ampli, però també l'escola, té un paper cabdal en tots aquests aspectes.

L'interès de governs i institucions europees per l'*educació per a la ciutadania* és un dels arguments que reiteradament esgrimeixen els defensors de la introducció al nostre país d'una assignatura que contingui aquesta matèria. En setze països del nostre continent existeix una assignatura específica d'*educació per a la ciutadania*, dada que recull un informe elaborat per Eurydice (2005), una

xarxa d'informació en educació que agrupa trenta països europeus. Els discursos de la ministra Mercedes Cabrera, els mitjans de comunicació i els articles més especialitzats en revistes educatives repeteixen reiteradament que setze països europeus ja tenen inclòs en seu sistema d'ensenyament obligatori una assignatura d'aquestes característiques. Darrere aquesta xifra s'amaga, però, que només en dos dels setze països l'educació per a la ciutadania és una assignatura obligatòria a primària. Són Romania i la reduïda comunitat de parla alemanya de Bèlgica, on a més a més des del curs 2006-07 l'educació per a la ciutadania es va convertir en un tema transversal, com ho és per als estudiants flamencs o valons del país.

El debat sobre si ha de ser una assignatura o un eix transversal és un aspecte sobre el qual s'ha passat molt de puntetes al nostre país. Segur que a primària, amb un ensenyament no tan repartit en assignatures disciplinàries, no té tant de sentit una assignatura específica d'educació per la ciutadania com a secundària. Els europeus a primària ho fan diferent dels espanyols. Els gallecs del BNG van aconseguir fer aprovar al Senat una esmena que suprimia l'àrea d'educació per a la ciutadania a primària, perquè consideraven que eren uns continguts transversals. El Congrés, però, la va revocar. El debat sembla que va acabar aquí.

Atenent la necessitat detectada a tot Europa de reforçar l'educació per a la ciutadania en els centres educatius, a Espanya s'ha optat per crear una assignatura específica sobre aquesta matèria a primària i secundària. A diferència d'Europa, a primària s'ha anat a remolc de l'ESO, sense tenir gaire en compte les seves especificitats més pròpies. A l'hora de plantejar una reforma educativa hauria estat important tenir més en compte la primària i no deixar-se arrossegar tant per la secundària, on la transversalitat no ha funcionat de la mateixa manera que a la primària.

Des de posicionaments polítics i ideològics s'ha qüestionat la necessitat d'incloure com a matèria obligatòria l'educació per a la ciutadania. L'enrenou polític al voltant de la nova assignatura ha estat considerable a Espanya, on cal criticar l'ús de l'educació com a arma partidista, no tant per defensar legítimament idees pròpies, sinó com a estratègia d'erosió política. La falta d'un consens general en el terreny educatiu és lamentable: no n'hi va haver al voltant de la llei de qualitat educativa del govern popular (LOCE), de l'any 2002, ni tampoc n'hi ha en la LOE del 2006. El sistema educatiu necessita una estabilitat que els canvis continuats no li proporcionen. Si hi ha un canvi de govern després de les eleccions legislatives del 2008, què passarà amb l'educació per a la ciutadania? Des de l'escola s'observa amb perplexitat i preocupació aquesta inestabilitat.

Els qui per qüestions polítiques o ideològiques estan en contra de la necessitat d'incloure l'educació per a la ciutadania utilitzen fonamentalment dos arguments (una síntesi dels debats sobre aquesta qüestió els trobareu a MEC, 2005). Un primer argument és considerar que la nova assignatura només té en compte valors socials, i no ètics, religiosos o morals, fet que la pot convertir en un instrument d'adoctrinament al servei del govern. No creiem, però, que aquest sigui l'objectiu real de la nova assignatura; no ens sembla pas que això sigui concebible en un règim democràtic. Equiparar malintencionadament l'assignatura d'educació per a la ciutadania amb la de formació del espíritu nacional del franquisme és un despropòsit, que només pretén confondre els qui en desconeixen la finalitat. Considerar-la una forma d'adoctrinament només pot ser creïble per als qui serien capaços de fer una cosa semblant.

Un segon argument, més raonable que l'anterior (encara que no compartim ben bé), és que la formació ètica i moral no és exclusiva de l'Estat i que, per tant, a l'escola s'ha d'oferir a través d'assignatures com la doctrina confessional, la cultura religiosa i, en alguns plantejaments, també l'educació per a la ciutadania, però com una opció més a escollir. Es tracta, doncs, que els pares dels alumnes puguin elegir una d'aquestes opcions segons les seves creences i l'educació que vulguin per als fills.

Ens sembla, però, que és un error plantejar l'educació per a la ciutadania com una alternativa a l'educació religiosa. La causa que es vegi una com a alternativa de l'altra és, en bona part, una conseqüència de la discrepància política. En el procés d'elaboració de la LOE, sovint s'ha presentat la inclusió de l'assignatura d'educació per a la ciutadania en el currículum escolar com la torna, o la compensació si voleu, que ha donat el govern socialista als defensors d'un ensenyament laic, pel manteniment de la religió a les aules. La forma d'intentar acontentar uns i altres al voltant de la LOE, encara que sembla no satisfer ningú del tot, ha estat incloure l'educació per a la ciutadania, i a la vegada mantenir la religió com a assignatura obligatòria només per als centres educatius, però no per als alumnes, que la poden cursar voluntàriament, sense que la seva avaluació computi a efectes de l'expedient acadèmic.

La necessitat d'educar a l'escola en uns valors comuns i compartits, que han de ser els principis democràtics de convivència, hauria de ser independent del debat sobre si hi ha d'haver o no educació religiosa als centres educatius. Es tracta d'oferir una ètica cívica, que des de posicions laïcistes no pot tenir el fonament en les morals religioses, sinó que ha de ser laica (CIFUENTES, 2007). La possibilitat d'elegir entre diverses opcions, excloents entre si, no assegura que aquests valors siguin comuns a tot l'alumnat.

En uns temps que, com a resultat de la globalització, cada vegada més haurem de conviure amb persones de procedències, cultures i religions molt diverses, que tot l'alumnat hagi de compartir uns valors ètics i civils sobre la ciutadania en democràcia i els drets humans ens sembla un mitjà adequat per intentar aconseguir ciutadans participatius en una societat cohesionada. Els governs i l'Administració no haurien de delegar en uns altres o desentendre's de fomentar valors ètics i morals, i menys quan aquests són les bases de funcionament de la societat democràtica. Malgrat la sorollosa oposició en aquest punt, protagonitzada per la jerarquia eclesiàstica i alguns sectors polítics i ideològics, sembla que en l'àmbit educatiu la majoria ho entén així. Una mostra d'això és que les federacions d'ensenyants de religió catalana i espanyola no s'oposen a la inclusió de l'*educació per a la ciutadania*.

L'organització de la nova assignatura a primària

L'estructura i els continguts que ha de tenir la nova assignatura d'*educació per a la ciutadania* a primària parteixen del Reial decret del Ministeri d'Educació i Ciència de 7 de desembre de 2006, pel qual s'estableixen els ensenyaments mínims a primària, i a Catalunya del Decret del Departament d'Educació, de 26 de juny de 2007, pel qual s'estableix l'ordenament dels ensenyaments de l'educació primària. Ambdós decrets desenvolupen la LOE i, entre altres coses, concreten com ha de ser l'*educació per a la ciutadania*. A partir de la legislació vigent, creiem important destacar que l'*educació per a la ciutadania* no es pot convertir en una assignatura més: ha d'anar més enllà del marc de la classe i ha de ser capaç de vertebrar el conjunt d'accions que es fan dins de l'escola amb relació a aquesta matèria. Un enfocament acadèmic no és suficient,

sinó que ha d'estar articulat amb altres espais, dins i fora de l'escola (BOLÍVAR, 2007).

Encara que parlem d'*educació per a la ciutadania* per simplificar, el nom sencer de la nova àrea que s'ha creat a primària és el d'*educació per a la ciutadania i els drets humans*. A Catalunya, a més del nom proposat pel Ministeri, la documentació oficial també utilitza indistintament el nom d'*educació per al desenvolupament personal i la ciutadania*. Dues denominacions per referir-se a una mateixa àrea, que posen més l'èmfasi en un aspecte o altre. Ens sembla, però, que és millor simplificar, i la denominació més instaurada és sens dubte la d'*educació per a la ciutadania*.

Segons el decret d'ensenyaments mínims de primària del MEC, a l'*educació per a la ciutadania* li corresponen 50 hores. Aquest mateix decret també estipula que en les comunitats, com la catalana, amb una llengua cooficial es podran reduir el nombre d'hores fins a un mínim de 35. El decret d'ordenació d'ensenyaments del Departament d'Educació s'acull a aquests mínims, de manera que l'assignatura d'*educació per a la ciutadania* a primària a Catalunya tindrà només 35 hores. No ens sembla que aquest reduït nombre d'hores sigui un problema a l'hora de tractar l'assignatura, perquè el desenvolupament del contingut no s'ha de limitar només al marc tancat de l'assignatura específica, sinó que ha d'estar present en la vida del centre i incorporada en el treball de totes les matèries curriculars.

L'àrea d'educació per a la ciutadania hauria de ser institucional, compartida per tota l'escola. L'assignatura sobre aquesta matèria situada al cicle superior de primària s'hauria d'articular com el final d'una etapa ja iniciada i que tindrà continuïtat posterior. Es tractaria, per tant, d'aconseguir un

element catalitzador d'un procés que es remunta a l'educació infantil, està present en tots els tres cicles de primària i té continuïtat a la secundària. Un procés que té com a eix vertebrador l'educació en valors a l'escola, amb l'objectiu de formar futurs ciutadans responsables i participatius. L'assignatura hauria de contribuir a consolidar aprenentatges desenvolupats amb anterioritat. És en aquest sentit que el nombre d'hores que s'han acabat adjudicant a l'*educació per a la ciutadania* no és l'aspecte més rellevant: el repte és aconseguir que aquesta matèria vagi més enllà de l'assignatura i impregni tota l'activitat escolar.

Des de secundària ens avisen que *educació per a la ciutadania* corre el perill de convertir-se en una assignatura *maria*, amb molt poca transcendència per a la formació dels alumnes. El professorat al·lega que falten més hores per aconseguir els objectius d'assignatura. Entenem, però, que aquesta és una reivindicació en part corporativista, perquè és cert que amb més hores es poden fer més coses, però el veritable èxit de l'assignatura no passa per l'augment d'hores, sinó perquè el centre educatiu en conjunt se'n cregui la importància.

Els tutors del cicle superior són el professorat amb qui es pensa per fer-se càrrec d'impartir *educació per a la ciutadania* a primària. De ben segur que, per les característiques de l'assignatura, aquesta opció és millor que no pas la de tenir uns especialistes sobre el tema, sobretot si es vol que sigui una assignatura d'escola, amb una matèria que impregni l'activitat escolar. Part de l'assignatura es pot confondre amb l'acció tutorial, i més si el mestre que la imparteix és el tutor del curs. Aquesta confusió no ha de ser, però, un problema: tot i les duplicitats, la coincidència entre la figura del tutor i el mestre que dirigeix l'àrea d'*educació per a la ciutadania* a l'escola ha de permetre reforçar-se mútuament. No caldria dir que cal donar més eines i formar el professorat en tots aquestes aspectes; l'èxit de l'*educació per a la ciutadania* passa també per aquí.

L'annex 2 del Decret 147 de la Generalitat de Catalunya, del 26 de juny de 2007, pel qual s'estableix l'ordenació dels ensenyaments a l'educació primària, fixa el currículum d'aquesta etapa educativa. La nova àrea d'*educació per a la ciutadania i els drets humans*, que contribueix al desenvolupament de competències pròpies i bàsiques, té tres objectius, uns continguts articulats en tres blocs i, finalment, una desena de criteris d'avaluació.

Una de les novetats de la darrera reforma educativa és centrar el currículum en les competències bàsiques que ha d'assolir l'alumnat. Entre les vuit competències bàsiques a aconseguir en l'etapa de primària, la de competència social i ciutadana i la d'autonomia i iniciativa personal són les dues considerades com a pròpies de l'àrea d'*educació per a la ciutadania*. La nova assignatura també fa aportacions a les altres competències, però

sobretot contribueix de manera especial i directa al desenvolupament de la competència social i ciutadana, ja que afavoreix l'adquisició d'habilitats per viure en societat i exercir la ciutadania democràtica.

En la definició dels objectius i els continguts de l'àrea es traça un recorregut que, de forma gradual, va del que és més individual a aspectes socials. Els objectius i continguts parteixen d'aspectes més propers i personals, com aprendre a ser i actuar de forma autònoma, a partir d'identificar la identitat, les emocions, l'autonomia personal o els drets i responsabilitats individuals. De la identitat i les relacions personals es passa a la convivència i els valors cívics, tractant la participació, la vida en comú, la pertinença a un grup o els drets i deures que regulen l'ús dels béns comuns. Encara que s'hi inclouen continguts conceptuals i procedimentals, en l'*educació per a la ciutadania* a primària dominen els aprenentatges més actitudinals, un fet que representa un repte a l'hora d'avaluar valors, actituds i conductes. Molts d'aquests continguts ja estan inclosos en l'àrea de coneixement del medi i l'acció tutorial, però la seva inclusió en una assignatura específica hauria de servir per reforçar tots aquestes aprenentatges.

En definitiva, la ciutadania es construeix des de l'educació en un sentit ampli i, per tant, l'*educació per a la ciutadania* hauria de ser alguna cosa més que una simple assignatura. La seva inclusió a les escoles no està exempta de contradiccions i problemes, però cal considerar-la com un camí per contribuir a la formació de ciutadans participatius que comparteixin valors democràtics. El seu èxit, però, no dependrà només de com l'organitzem i la desenvolupem a l'escola: per molt que ens hi esforcem des dels centres educatius, és difícil que aconseguim els nostres objectius si la societat camina cap a una altra direcció, apostant per uns valors que contradiuen els que ensenyem.

Referències bibliogràfiques

BOLÍVAR BOTÍA, ANTONIO. *Educación para la ciudadanía. Algo más que una asignatura*. Edit. Graó. Barcelona. 2007. Pàg. 9.

CIFUENTES PÉREZ, LUIS MARÍA. *Sociedad secularizada, ética laica y morales religiosas*. «Cuadernos de Pedagogía», 366 (2007) 62.

EURYDICE. *La educación para la ciudadanía en el contexto escolar europeo*. [En línia]. Brussel·les. 2005. [Data de consulta: 11 desembre 2007]. <http://www.eurydice.org/ressources/eurydice/pdf/0_integral/055ES.pdf>.

MEC (Ministerio de Educación y Ciencia). *Una educación de calidad para todos y entre todos. Informe a debate*. [En línia]. Madrid. 2005. Pàg. 73-76. [Data de consulta: 10 desembre 2007]. <http://debateeducativo.mec.es/documentos/informe_debate.pdf>.